

Les noves demandes educatives en una societat que es transforma socialment i econòmicament. El cas de Balears

BERNAT SUREDA

LA DEMANDA DE MÉS I DE MILLOR EDUCACIÓ

En la segona meitat del decenni dels cinquanta la societat de les Balears comença a experimentar transformacions importants produïdes per la progressiva introducció del turisme de masses. La consolidació d'unes classes mitjanes i l'increment de la població emigrada foren algunes conseqüències del canvi econòmic. Paral·lelament, apareixeran noves necessitats formatives i sensibilitats socials i culturals que impulsaran canvis en el panorama educatiu. No es demana tan sols més formació, sinó també una formació diferent que respongui a les noves necessitats econòmiques i a la formació d'una mà d'obra més especialitzada. Com ja va indicar Bartomeu Barceló:

L'any 1951 Espanya sortí del seu aïllament polític. Això i el procés de recuperació econòmica de l'Europa de la postguerra facilita la recuperació de la demanda turística que es consolida amb el Pla d'Estabilització de 1959. Si el 1950 arribaren 98.000 turistes, dels quals el 22,18 % eren estrangers, el 1952 ho feren 134.490, dels quals el 53,63 % procedien de fora d'Espanya, i el 1959 eren 321.000 els arribats, dels quals el 79,76 % eren estrangers. El 1950 hi havia a les Balears, i pràcticament tots estaven a Mallorca, 174 establiments hotelers, amb 4.054 llits, que el 1961 arribaren a ser 710 hotels, amb 27.772 llits.¹

Com continua assenyalant B. Barceló, el període que va del 1960 a 1973 preveu un creixement espectacular de l'oferta i la demanda turística. La manca de mà d'obra per cobrir els nous llocs al sector no es cobreix de forma suficient amb el

1. BARCELÓ I PONS, B., «Història del turisme a Mallorca», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 50 (2000), p. 42.

desplaçament cap al sector serveis de persones ocupades anteriorment en el sector primari, i la demanda obrí les portes a l'emigració.

La demanda més gran de formació i el creixement demogràfic afavorit per l'emigració provocava un fort increment de necessitats escolars que el sector públic no cobria.

En la dècada del seixanta la preeminència de l'ensenyament privat que ja venia d'èpoques anteriors encara es va enfortir. Com ha indicat Pere Fullana,² el panorama educatiu illenc estava dominat pels centres religiosos associats a una marca de prestigi com els col·legis de Montisyon, Sant Francesc i La Salle, i per a les noies, a més del prestigiós col·legi de la Puresa fundat el 1809, el de les Agustines de l'Empar, Teresianes, el Sagrat Cor i les Dominiques del Pont d'Inca. Eren centres d'una gran fama entre les famílies tradicionals de bona posició. El franquisme també va delegar les seves responsabilitats educatives en escoles parroquials que existien a diversos pobles de les Illes. Per afavorir l'actuació educativa confessional, el 1948 es creà l'Escola de Magisteri de l'Església, de la qual es faran càrrec les religioses de la Puresa.

La difusió d'aquests centres religiosos en l'ensenyament secundari es va veure afavorida per la nul·la intervenció pública en aquest nivell, que arriba fins i tot, durant la guerra, a suprimir els instituts elementals creats per la República als pobles mallorquins d'Inca i Felanitx. El de Felanitx es tornarà a crear el 1950 com a Institut Laboral juntament amb el de Ciutadella, creat el 1953.³ L'ensenyament públic secundari es va reduir durant molts anys als instituts de Palma —masculí i femení— i els de Maó i Eivissa.

A principis dels anys seixanta, quan el nombre de centres públics no s'havia incrementat més que amb la creació dels instituts laborals de Palma, Inca i Felanitx, existien, tan sols a Mallorca, trenta centres que impartien ensenyament secundari dependents de congregacions religioses.

Una llei de 14 d'abril de 1962 encarrega al govern la regulació d'estudis nocturns i seccions filials als Instituts Nacionals d'Ensenyament Mitjà en règim de col·laboració entre l'Estat i les institucions eclesiàstiques, del Movimiento i corporacions locals, així com per establir noves formes i modalitats de centres docents i d'estudis per a l'extensió de l'ensenyament mitjà (BOE 16/04/1962). Un decret de 17 de gener de 1963 establia la regulació definitiva de les seccions filials i els instituts nocturns. Aquests centres es creaven per afavorir la «penetració i transformació a les zones extremes de les capitals [les seccions filials], i els estudis nocturns

2. FULLANA, P., *Luis Vives, 50 años de tradición e innovación*, Palma, Col·legi Luis Vives, 2010, p. 15-17.

3. AULÍ, A.; CARBONELL, J.; SERRA, J., *La formació professional a les Balears (1930-1970)*, Palma, AMEIB; 2011, p. 263-270.

com a via per dur l'Ensenyament Mitjà a la població treballadora» (BOE 26/01/1963).

Acollint-se a aquesta normativa, el 1962 el mateix Ministeri d'Educació promourà la creació, a la parròquia de Sant Josep Obrer de Palma, d'una secció delegada masculina de l'Institut Ramon Llull dependent del bisbat que s'ampliarà amb una de femenina el 1964. Acollint-se a aquesta normativa, el 1962 ja va començar a funcionar la primera secció filial masculina de l'Institut San José Obrer de Batxillerat Elemental, batxillerats tècnics i batxillerats superiors nocturns, i el 1964 es promou també la creació d'una secció filial femenina. El curs 1966-1967 el ministeri va donar l'autorització per cursar els estudis de batxillerat superior femení. Es va haver de fer trampes, ja que l'autorització establia que havien de ser estudis nocturns i els alumnes havien d'estar treballant i assegurats, cosa que no era el cas dels alumnes que cursaven els estudis al centre. L'any 1972 l'oferta escolar s'amplia amb la creació d'una escola professional, que va impartir les branques administrativa, d'electrònica i de delineació de primer i segon grau. A les seccions delegades es cursaven estudis oficials amb la mateixa validesa que als instituts, i podien ser de titularitat privada —com en aquest cas—, però el director havia de ser un professor numerari d'institut. En el cas de Sant Josep Obrer, es va encarregar de la gestió del centre el rector de la parròquia, mossèn Sebastià Arrom, que aconseguiria recursos del Ministeri d'Educació per construir un nou edifici modern i perfectament equipat i ampliat més tard també a la formació professional.⁴ La direcció va recaure en el doctor Guillem Rosselló Bordoy.

Nous centres amb models educatius renovadors

El col·legi Sant Josep Obrer constituïa una oferta educativa dependent del bisbat i diferent de la tradicional dels centres educatius dels quals eren titulars els ordes i les congregacions. Es va constituir com a extensió d'una parròquia creada en un barri obrer edificat per donar resposta bàsicament a les necessitats d'habitatge de la població emigrada, encara que molts alumnes dels centres procedien de famílies de la classe mitjana dels barris propers. L'estreta relació del centre amb la parròquia, uns espais que en els anys seixanta eren centres de socialització protegits dels rígids controls del règim franquista, afavoria l'existència d'una xarxa d'activitats formatives constituïda per equips esportius, escoltisme, grups de teatre, cinefòrum i activitats musicals, entre d'altres. El model educatiu del centre

4. COMAS-RUBÍ, F.; SUREDA GARCIA, B., «Album photographique scolaire, histoire et configuration de l'identité des établissements scolaires: le cas du collège Sant Josep Obrer de Palma», *Encounters in Theory and History of Education*, 17 (2016), p. 119-140. També, ARROM COLL, S., *Sant Josep Obrer (1951-1997), 46 anys d'il·lusions i de treballs*, Palma, Fundació Col·legi Sant Josep Obrer - Corpus Christi, 2004.

incloïa activitats poc habituals als centres educatius dels anys seixanta, com pràctiques de laboratori, excursions, viatges i camps de treball d'arqueologia, assistència dels representants d'alumnes a les sessions d'avaluació o classes de català.

Una altra mostra de l'increment i el canvi en la demanda d'escolarització la representa la creació com a iniciativa empresarial del Col·legi Lluís Vives de Palma. El Col·legi Lluís Vives, creat per l'empresari Salvador Salas Garau el 1959, estava pensat —com diu Pere Fullana, que ha estudiat àmpliament el tema— per dirigents d'una nova societat diferent i alternativa a la tradicional que emergia amb força.⁵

Salvador Salas, al mateix temps que participava d'altres iniciatives empresarials, gestionà personalment el centre durant setze anys (1959-1975). Salas era un home de conviccions democràtiques properes als sectors de la democràcia cristiana més crítics amb el franquisme. Com afirma P. Fullana, en els molts de viatges que realitzava a l'estranger mantenia contactes amb col·lectius demòcrates europeus. Va donar suport a Joan Casals i Fèlix Pons Marquès durant el denominat «Contuberni» de Múnic (1962) i els va ajudar arran del confinament que al retorn d'aquella reunió patiren per part del règim. El model educatiu del centre que va crear es fonamenta en una cultura liberal, democràtica i d'inspiració catòlica. El col·legi volia presentar una marca de modernitat. Una innovació amb la qual es va pretendre diferenciar en els inicis fou la instal·lació d'un circuit tancat de televisió. En una època en què la televisió era encara poc habitual a les cases, la utilització d'aquest instrument com a recurs didàctic i d'aprenentatge va tenir un gran impacte.⁶ El Col·legi Lluís Vives introduí també ben aviat l'anglès, quan en aquells anys els plans d'estudis només preveïen el francès com a segon idioma. També s'hi feien classes de català. Salvador Salas va condicionar també el centre per fer-lo servir a l'estiu com a residència per a turisme juvenil, una activitat que també es va fer uns anys a Sant Josep Obrer.

Un altre centre que va mostrar la voluntat d'oferir un model educatiu nou va ser el Col·legi Pius XII. El 1962, els pares carmelites vinguts de Catalunya s'instal·len al col·legi Ramiro de Maeztu de Palma, se'n fan càrrec i li canvien el nom al de Pius XII. Els frares carmelites van ser presents al Col·legi des de l'any 1962 fins a l'any 1973. Durant aquesta dècada, una de les persones que varen influir en l'orientació educativa del centre fou mossèn Ramón Oró Gallart. Oró, que coneixia les experiències educatives renovadores de Catalunya, juntament amb altres

5. FULLANA, P., *Luis Vives, 50 años de tradición e innovación*, op. cit.

6. FULLANA PUIGSERVER, P.; BARCELÓ BAUZÀ, G., «Un proyecto tecnológico escolar innovador en Mallorca: el circuito de televisión del Colegio Luis Vives (1967-1970)», a SANCHIDRIAN BLANCO, C. (coord.), *La modernización de la enseñanza tras la Ley General de Educación: contextos y experiencias*, València, Tirant Humanidades, 2022, p. 399-410.

professors va imprimir al centre un estil renovador. Al centre es feien classes de català i actuacions de cantants de la Nova Cançó, i tenia un grup d'escoltes. Ramon Oró va ser un dels organitzadors de la primera escola d'estiu que es va fer a Mallorca el 1968; també va tenir una activa participació en l'escoltisme, del qual va ser consiliari del guiatge. Aquest mateix any Ramon Oró va participar en una trobada a s'Arracó, localitat del municipi mallorquí d'Andratx, amb personalitats diverses com el valencià Joan Fuster, el menorquí Andreu Murillo o els mallorquins Gregori Mir, Francesc Moll i Climent Garau i els catalans Miquel Coll i Alentorn i Solé Sabarís, entre altres, en un intent primerenc d'articular un futur per als Països Catalans.⁷

Un sistema educatiu encara molt deficient

La demanda augmentava i l'oferta educativa també requeria més inversions i propostes més adequades i en consonància amb els temps nous que se suposava que estaven començant. Per fer front a les greus carències d'escoles i d'edificis adequats per als centres escolars, el 22 de desembre de 1953, amb Joaquín Ruiz-Giménez Cortés ocupant el Ministeri d'Educació Nacional, es va aprovar la Llei sobre construccions escolars que, tal com s'indicava en el pròleg, pretenia donar-hi resposta:

La necesidad de abordar eficazmente el grave problema de la insuficiencia de edificios escolares aconseja desplegar una decidida política que, por una parte, dote de medios económicos en proporción bastante para la realización de planes graduados de construcciones sucesivas, inmediatamente realizables en cada periodo y, por otra, proporcione organismos de gestión eficiente y rápida.⁸

D'acord amb aquesta llei que descentralitzava en part les actuacions a nivell provincial, i amb la col·laboració d'ajuntaments i altres institucions públiques privades i eclesiàstiques, es feren diverses construccions escolars als pobles de les illes a partir de 1956 entre nous edificis escolars, increments de seccions i alguns menjadors i habitatges per a mestres. Com afirmen Jaume Oliver i Domènec Mateu, que varen estudiar el tema, les construccions escolars d'aquesta època no tenien res a veure amb els edificis d'estil regionalista edificats en les primeres dècades del segle xx i durant la República. Seguien uns models unificats per a tot l'Estat amb algunes variacions entre les zones càlides i fredes, i no tenien cap personalitat. Seguien el model d'una aula per cada mestre, sense cap dependència

7. MARTÍ, N., «Andreu Murillo i Joan Fuster en el «contuberni de s'Arracó», *El Temps*, 14 de novembre de 2022, p. 59-62.

8. BOE, 24 de desembre de 1953, p. 7570.

més.⁹ De totes maneres, les mesures insuficients de l'Estat per corregir el dèficit d'escoles i edificis eren totalment insuficients i quedaven superades pels increments de població i els importants moviments migratoris que es produïen.

Un altre nivell educatiu que va veure incrementada la demanda va ser el de preescolar. La iniciativa privada, especialment la confessional, va donar resposta a aquesta necessitat d'atendre els més petits que l'Estat pràcticament oblidava, i que eren cada vegada més importants a causa dels canvis en els models familiars i la incorporació de la dona al món del treball.

Pel que fa a la formació professional, cal dir que en els primers anys del franquisme la funció fonamental de la formació professional va ser el control dels treballadors i l'eliminació de qualsevol vestigi de pensament reivindicatiu que havia caracteritzat el moviment obrer. En aquest sentit, és significatiu que, a l'aula de dibuix de la que era Escola Elemental de Treball de Palma, durant el període franquista hi hagués una inscripció prou representativa: *Ni obrerismo destructor ni capitalismo explotador. Sólo España*. Una llegenda que resumeix prou bé les idees que es volien inculcar.¹⁰ El franquisme va suprimir o remodelar sota nous principis la xarxa d'Escoles d'Art i Oficis o Escoles del Treball creades durant la República i les va posar sota el control de la Falange. Durant els primers anys del franquisme, la formació professional a les Balears va tenir un baix grau de desenvolupament i tan sols són fets significatius la creació el 1950 a Felanitx i el 1953 a Ciutadella dels centres de formació tècnica als quals ja he fet referència.

A principis dels anys seixanta, i malgrat l'impacte de les noves necessitats econòmiques, no es produeixen canvis importants. Els ensenyaments de formació professional segueixen molt lligats als models industrials i, malgrat algunes manifestacions que reconeixen la importància del turisme, la formació en aquest sector va ser molt minsa. A part d'alguns intents anteriors no es crearen estudis d'hotelleria a Palma fins al curs 1964-1965, quan va aparèixer com a especialitat al Taller Escola Sindical Verge de Lluc de Palma.¹¹ Fins a la creació de l'escola professional de Sant Josep Obrer el 1972, la iniciativa privada i especialment religiosa, que havia tingut interès pel tema de la formació professional en altres llocs de l'Estat, no va intervenir a Balears en aquests estudis. Tan sols va atendre la iniciació professional dels acollits a centres de menors tutelats per l'Església.

9. OLIVER, J.; MATEU, D., «Les construccions escolars a les Illes en el segle xx», a *II Jornades d'Història de l'educació en els Països Catalans. Comunicacions*, Palma, Departament de Pedagogia de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Palma de Mallorca, 1978, p. 118-123.

10. AULÍ, A.; CARBONELL, J.; SERRA, J., *La formació professional a les Balears (1930-1970)*, Palma, AMEIB, 2011.

11. *Son Pacs 1949-1999. De Taller-Escola Sindical a Institut d'Educació Secundària*, Palma, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1999, p. 54.

Per aquests anys les greus deficiències escolars pel que fa a l'oferta pública, als edificis, als mètodes, a la formació dels professors i a la inadequació dels continguts comencen a ser considerades per alguns sectors del mateix règim i del món empresarial com un perill que amenaçava el ràpid procés de creixement econòmic que es vivia en aquells anys. La necessitat de corregir aquestes carències i realitzar una reforma en profunditat era compartida per organismes internacionals com l'OCDE, el Banc Mundial i la UNESCO, dels quals depenien importants ajudes econòmiques.

La demanda de més atenció pública per a l'educació

A Balears, diversos sectors comencen a posar en evidència les carències educatives i les seves conseqüències econòmiques i socials. A final d'octubre de 1959 la inspectora en cap d'educació de Balears Consuelo Moreno Tortajada presenta un informe titulat *Breve estudio sobre el analfabetismo en la provincia*, del qual Sebastià Serra diu que és «el primer informe que coneixem des d'un punt de vista social, des dels inicis del franquisme, encara que el diagnòstic que hom fa és incomplet en bastants aspectes».¹² L'informe assenyala com a causes de l'analfabetisme la població disseminada al camp i la contínua emigració provocada pel creixement turístic.

A Palma, on la població creix d'una forma molt ràpida, el 1967 l'inspector en cap Gabriel Salom denunciava que a la ciutat hi havia 1.500 menors sense escolaritzar. L'any següent, l'Ajuntament va aprovar un pla general de construccions escolars que pretenia dotar d'edificis dignes les escoles de la ciutat. En el pla es reconeixia un dèficit de 3.273 places d'ensenyament primari.¹³ El 1969, el Patronato de Promociones Cívico-Docentes, una entitat vinculada a l'Associació d'Industrials de Mallorca que s'havia creat el 1964, projectà un ambiciós centre docent que anomenaren Centro Educativo la Victoria.¹⁴ Aquesta proposta, feta al ministeri per Ramón Esteban Fabra, líder d'aquell grup d'industrials i president del patronat esmentat, va estimular el Ministeri, que a partir de 1966 havia passat de ser d'Educación Nacional a Educación y Ciencia, a crear a finals de 1969 una Comisión de Estudio de la Planificación de la Educación en las Baleares que, presidida pel governador civil Victor Hellín Sol, estava formada per 45 persones

12. SERRA BUSQUETS, S., *Projectes modernitzadors a Mallorca*, Palma, El Far de les Crestes, 2003, p. 146.

13. PIÑA HOMS, Roman, *La Universidad Balear, entre la realidad y el mito*, Palma, Ediciones Cort, 1973, p. 34.

14. «Fundación del patronato "La Victoria" de promociones Cívico-Docentes», *Última Hora*, 10 d'abril de 1969.

representants de les institucions públiques provincials i locals de centres docents i altres entitats. Per a la realització del treball previ es va crear un equip dirigit per Joaquín Tena Artigas, del MEC, i amb un director local que va ser Bartomeu Barceló Pons, doctor en Geografia i que seria un dels primers professors dels estudis de Filosofia i Lletres de la delegació de la Universitat de Barcelona que es crearien a Palma el 1967. També formaran part de l'equip altres especialistes com Paulí Buchens i Adrover, especialista en estadística, Alfredo Gómez Barnusell, mestre i llicenciat en Psicologia, o l'economista Victor Garau Jaulin, entre d'altres. Aquesta comissió, que va fer recomanacions sobre els distints nivells educatius, proposava la creació d'una universitat amb una Facultat de Filosofia i Lletres, amb seccions de Filologia Hispànica, Geografia i Pedagogia, una Facultat de Ciències, amb les especialitats de Biologia, Geologia i Exactes, i una altra facultat o escola per designar (Dret i Medicina eren les que tenien més demanda). Es proposaven també tres escoles tècniques (Enginyers industrials, Arquitectura i Agricultura) i les dues escoles universitàries existents: Comerç i Magisteri. Es proposava també adscriure a la futura universitat la Càtedra Ramon Llull creada a l'Estudi General Lul·lià i la creació d'un Institut de Ciències de l'Educació.¹⁵

Pel que fa als estudis superiors, també es posa de manifest l'escassa atenció del sector públic i la incidència d'iniciatives privades per cobrir les carències més relacionades amb el creixement econòmic i el canvi social. El 1951 es va crear a Palma l'Estudi General Lul·lià per impulsar la cultura a Mallorca i restaurar els estudis universitaris. Durant alguns anys s'hi realitzaren cursos de Dret i de Filosofia i Lletres (1951-1957), que varen ser suprimits per raons econòmiques. L'any 1959 es va crear la Càtedra Ramon Llull, adscrita a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, que promovia cursos de doctorat. De 1967 a 1973, l'Estudi General Lul·lià va acollir una delegació de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, que amb caràcter oficial feia els cursos comuns corresponents al primer cicle, inclosa l'especialitat de Pedagogia. El 1972 es va crear el Patronat Econòmic d'Estudis Universitaris i Superiors, el qual, juntament amb la Universitat de Barcelona i la Universitat Autònoma de Barcelona, va impulsar el desenvolupament dels centres existents i la creació d'altres de nous. El 1971 l'Escola de Comerç es va integrar en els estudis universitaris com a Escola Universitària d'Estudis Empresarials. El 1972 es varen crear l'Escola Universitària de Formació del Professorat d'Educació General Bàsica i les facultats de Ciències i de Dret; l'any 1973 les va seguir la de Filosofia i Lletres. Des de finals dels seixanta, un conjunt d'institucions i de sectors socials es mobilitzaren

15. BARCELÓ, B., «La planificació de l'educació a Balears en 1970», *II Jornades d'Història de l'educació en els Països Catalans. Comunicacions*, Palma, Departament de Pedagogia de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Palma de Mallorca, 1978, p. 20-25.

reclamant la creació d'un centre universitari autònom a les illes Balears que integrés els estudis que ja es feien dependents de les universitats catalanes.¹⁶ Un procés que es clouria el 1978 amb la fundació de la Universitat de Palma de Mallorca, que donaria lloc a l'actual Universitat de les Illes Balears. L'Estudi General Lul·lià també va acollir l'Escola de Turisme Balears, creada el 1965 per iniciativa privada per donar resposta a les demandes formatives que creava el desenvolupament turístic. El mateix any, també per iniciativa privada, es va crear una escola de turisme a Eivissa.

Amb el desenvolupament econòmic i l'emigració creixien també els problemes i les tensions socials. La necessitat de donar una formació cada vegada més exigent als professionals dels serveis socials fou la causa per la qual el bisbe Enciso fundà el 1959 l'Escola d'Assistents Socials, seguint els models europeus, i en la línia de les altres escoles espanyoles de l'Església. L'escola oficialitzava cursos de formació en aquest camp que ja es feien. Al principi, i durant algunes dècades, també es va instal·lar als locals de l'Estudi General. Actualment, el seu arxiu es conserva a l'Arxiu històric de la Universitat de les Illes Balears.

El febrer de 1969 el MEC publicà el *Libro Blanco de la Educación*, on per primera vegada després de trenta anys de dictadura els responsables educatius reconeixen les carències que patia el sistema educatiu espanyol i les greus discriminacions socials que introduïa. El 1970 les Corts aprovaren la Llei general d'educació. Malgrat ser promulgada en un clima de manca de llibertats, i amb molt poca participació dels sectors afectats i que patí seriosos problemes de finançament, la Llei de 1970 suposa un pas molt important en la modernització educativa. També inaugurava una nova etapa en el model d'escolarització en el qual l'Estat assumia la seva responsabilitat educativa, abandonant el principi de subsidiarietat que havia mantingut des del final de la guerra.

L'aplicació de la Llei general d'educació provoca un increment progressiu de l'oferta pública, però a Balears no serà suficient per superar el predomini de l'escola privada. El curs 1976-1977 l'ensenyament privat representa a Balears encara un 80 % a Preescolar i un 52,2 % a EGB, malgrat que a partir d'aquest curs, restablerta la democràcia i amb l'aprovació de les mesures de finançament de l'ensenyament incloses en els anomenats Pactes de la Moncloa, l'escolarització pública comença a incrementar el seu pes. Per tenir dades comparatives, es pot dir que en el conjunt de l'Estat l'escolarització privada —preescolar i EGB—, aquest mateix any, representava el 41,78 %.

16. PIÑA HOMS, R., *La Universidad Balear. Entre la realidad y el mito*, Palma, Edicions Cort, 1973.

Les alternatives renovadores de la societat civil

Enfront de la política educativa oficial, alguns nuclis de la societat civil i sectors docents començaran a plantejar alternatives renovadores. Com es tracta més àmpliament en un altre article d'aquest llibre, el 1956 Eladi Homs, fill del pedagog català Eladi Homs i Oller, que havia conegut el moviment escolta català abans de la guerra i que en aquells anys es trobava a Mallorca, va crear el primer grup escolta de la postguerra. Quatre anys més tard, Maria Ferret, esposa d'Eladi Homs, creava una secció d'escoltisme femení. Sota la protecció de les organitzacions catòliques, l'escoltisme mallorquí va conèixer una important difusió durant els anys seixanta i principis del setanta, oferint propostes d'educació del temps de lleure d'inspiració cristiana i basades en valors democràtics i en la descoberta del territori, la llengua i la cultura del país. L'estreta relació que mantingueren els grups escoltes mallorquins amb altres de Catalunya, i fins i tot d'altres països europeus, propicià també el coneixement de noves idees pedagògiques que també tindrien repercussió en l'educació escolar.

A principis del seixanta havien començat de forma extraoficial algunes classes de català en alguns centres educatius, com les que feien Aina Moll a l'Institut Joan Alcover de Palma ja el 1960, Miquel Julia i Gabriel Barceló al Col·legi Municipal Ramon Llull de Manacor, iniciats el 1961, Pere Riutort a l'escolania de Lluc o alguns seminaristes al Col·legi Sant Josep Obrer de Palma també per aquells anys.

El 1962 es crea l'Obra Cultural Balear (OCB), amb objectius similars als que tenia l'Òmnium Cultural de Catalunya. A partir de la seva creació, l'OCB va jugar un paper important en l'ensenyament de la llengua i en la difusió de la cultura catalana, i tindria molta incidència en el món escolar. Un any després de la seva creació, l'OCB va organitzar a l'Estudi General Lul·lià els exàmens finals del primer curs de català que l'entitat havia organitzat i dels quals fou nomenat director F. de B. Moll. Els cursos s'havien fet al mateix Estudi General i Moll n'havia fet al Seminari Diocesà i al Col·legi de Sant Francesc, i altres professors tenien alumnes en altres centres d'ensenyança. Com recorda Moll en les seves memòries, el premiats en aquells exàmens amb un excel·lent foren sis seminaristes, i afegeix que l'èxit s'explica a causa del fet que els seminaristes eren més disciplinats, tenien menys distraccions que altres estudiants i, sobretot, sabien llatí.¹⁷ Moll va ser nomenat director dels cursos de català de l'Obra Cultural Balear, que prest assoliren una estructura organitzada en distints nivells.

Des del primer curs, el 1963, les classes de català també s'impartien en diferents centres d'ensenyament mitjà com al Col·legi Ramon Llull d'Inca, a l'Associació d'Antics Alumnes del Col·legi dels Sagrats Cors de Sóller i, a Palma, al Col·legi

17. MOLL, F. de B., *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Mallorca, Editorial Moll, 1975, p. 218.

Ramiro de Maeztu i al Seminari Conciliar.¹⁸ La revista *Lluc*, continuadora de la que publicaven els Missioners dels Sagrats Cors amb el nom de *Lluch* des de 1921 i que ja incloïa articles en català, a partir de 1963 s'edita íntegrament en aquesta llengua. A partir de 1968 s'orienta definitivament com a revista de cultura i hi sovintegen els col·laboradors lligats a la recuperació de la llengua. En iniciar-se l'any 1971 s'hi incorpora com a patrocinadora l'Obra Cultural Balear.¹⁹ Al llarg d'aquesta etapa de finals del franquisme, la revista *Lluc* dedica cada vegada més atenció a la problemàtica escolar, i educativa en general, de les Illes.

El 1964, mossèn Miquel Julia Prohens organitza també un curs de «llengua mallorquina» al Saló Fènix de Manacor que tindrà continuïtat amb altres cursos, i que serà el precedent de l'Escola Municipal de Mallorquí de Manacor, creada el 1973 amb l'assessorament de l'OCB.²⁰

Com va demostrar en la seva tesi Daniel Sáez,²¹ perquè tinguessin èxit i continuïtat algunes de les actuacions i les experiències més rellevants en els inicis de la recuperació de la llengua a l'escola va ser necessària la complicitat i l'ajuda de persones que formaven part del sistema i de les institucions franquistes. Josep Gassiot i Llorens,²² inspector provincial d'ensenyament mitjà del Districte Universitari de

18. SALOM ABELLÁN, E., «L'Obra Cultural Balear i l'educació: els primers cursos de llengua i literatura catalana organitzats per l'entitat (1962-1969)», *Educació i Cultura: revista mallorquina de Pedagogia*, núm. 24 (2013), p. 193-212.

19. GELABERT, L.; MOTILLA, X., «Imatge, formació religiosa i educació a la revista il·lustrada *Lluc* (1921-1973)», *Educació i Història: revista d'història de l'educació*, núm. 24 (2014), p. 103-134.

20. BARCELÓ BOVER, G., *L'Escola Municipal de Mallorquí de l'Ajuntament de Manacor. Els precedents i els 10 primers anys*, Felanitx, Gràfiques Llopis, 2014.

21. SÁEZ, D., *L'escola municipal de mallorquí i la recuperació del paper educatiu i social de la llengua catalana a Mallorca*. Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears, 2014.

22. Josep Gassiot i Llorens va néixer l'any 1910 a Sant Feliu de Guíxols, en una família benestant i catòlica. Es va llicenciar en Ciències Químiques a l'Institut Químic de Sarrià, i va iniciar la trajectòria docent l'any 1932 a l'Acadèmia Torres i Bages de Barcelona. Entre 1931 i 1936 treballà com a secretari-redactor de la secció de ciències a l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Són anys de proximitat amb personatges rellevants de la cultura catalana, en els quals té l'oportunitat de conèixer Pompeu Fabra i Francesc de Borja Moll, que en més d'una ocasió havia visitat Barcelona i l'IEC amb motiu de l'Obra del DCVB. Però la primera influència sobre la idea de la nació catalana i els valors catalanistes li venen del pas per l'escoltisme de Batista i Roca i mossèn Antoni Batlle, amb els quals va compartir moltes tardes, moltes excursions i el gust pel contacte amb la natura. Podem dir que el lligam amb el món escolta el mantindrà tota la vida, no des d'una militància activa, sinó més aviat en relació amb l'ideari pedagògic. Una dada: tots els seus fills passaran per l'escoltisme catòlic. La defensa de les seves idees i la fe cristiana durant la guerra li costa l'exili el 1937 fins l'any 1939, acabada la guerra. El 1940 obté la càtedra de professor de segona ensenyança, que ocupa durant dos anys a Mèrida i Múrcia (1940-1942) fins que és destinat a Girona (1942), on passarà la part més important de la vida docent. El 1956 es produeix una renovació dels càrrecs en els serveis d'inspecció d'ensenyament i Josep Gassiot, possiblement afavorit per la influència del mateix ministre d'Educació, a qui coneixia anteriorment, és cridat a Barcelona per entrar en el cos d'Inspecció del Districte Universitari de Catalunya i Balears i fer el seguiment de l'ensenyament mitjà, lloc que mantindrà fins a la jubilació el 1980. L'any 1968, el comitè organitzador del

Catalunya i Balears, que tolerava i protegia les experiències d'ensenyament en català, o Gerard Maria Thomas, subcap del Movimiento de 1947 a 1951, que va donar suport a la creació de l'Estudi General Lul·lià —com s'ha dit, instaurat el 1951— col·laborant amb intel·lectuals com Francesc de B. Moll i d'altres, o Pere Galmés, batle de Manacor a partir de 1969, que va presidir el consistori que donà el vistiplau a projectes com l'Escola Municipal de Mallorca (1973), representen les contradiccions dels qui formaren part de les estructures de control de la dictadura, però utilitzaren també la seva posició per afavorir els canvis i les transformacions que algunes persones impulsaven des de la societat civil.

El 1968, a la revista *Lluc*, Francesc de Borja Moll, en un article titulat «Resum de l'actualitat cultural en vernacle a les Balears», afirma que els anys 1967 i 1968 s'havien donat lliçons elementals de llengua catalana —de la nostra llengua, diu ell— a l'Estudi General Lul·lià, al Seminari Diocesà, als seminaris de la Porciúncula i de Lluc, als dos Instituts Nacionals d'Ensenyança Mitjana de Palma, a cinc grans col·legis d'aquesta ciutat i a centres oficials i privats d'ensenyança d'Inca, Manacor, Artà, Sa Pobla, Sóller, Felanitx, Pollença, Campos, Llucmajor, Campanet, Búger i Maó.

També s'havien donat cursos de grau mitjà a l'Estudi General Lul·lià de grau professoral enfocats especialment per a mestres nacionals. En els exàmens que s'havien fet l'anterior mes de juny de 1968 s'havien expedit vint-i-sis títols de professor elemental de català entre els qui havien assistit al curs de l'Estudi General. Moll informa també que feia devers un any havia estat enviada al ministre d'Educació i Ciència una instància en què es demana la implantació de l'ensenyança del català a les escoles del magisteri, als instituts i els col·legis d'ensenyança mitjana i a les escoles primàries. La instància anava firmada pel rector de l'Estudi General Lul·lià, pel rector de l'Escola Lul·lista Mallorquina, pel president de la Societat Arqueològica Lul·liana, pel de l'Obra Cultural Balear i pels directors dels col·legis Lluís Vives i Pius XII, de la Ciutat de Mallorca. La instància no havia rebut resposta. Molt important considera Moll la creació de la càtedra de llengua catalana a la Facultat de Filosofia i Lletres restaurada pel mateix Estudi General Lul·lià com a filial de la Universitat de Barcelona. Es felicita que d'aquesta forma la llengua

centenari del naixement de Pompeu Fabra el convida als actes oficials, mantén contactes, col·labora amb la Junta Assessoradora per a l'Ensenyament del Català i estableix certa relació amb Òmnium Cultural, sobretot a través de la revista *Cavall Fort*, on publica durant un temps fins que ho deixa de fer per desacord amb la direcció editorial. SÁEZ, D., *L'escola municipal de mallorquí i la recuperació del paper educatiu i social de la llengua catalana a Mallorca*, op. cit., p. 115-120; Gabriel BARCELÓ BOVER, a *L'Escola Municipal de Mallorca de l'Ajuntament de Manacor. Els precedents i els 10 primers anys*, op. cit., p. 34-36, descriu com, devers el 1963, va ser enxampat per l'inspector Josep Gassiot fent classes de català a una hora que tocava fer dibuix tècnic al col·legi municipal Ramon Llull de Manacor i com, lluny de censurar aquest fet, va manifestar el seu suport i encoratjar el director i Barceló a continuar amb aquelles experiències.

catalana tingués entrada en l'ensenyament superior de manera oficial i, afirma Moll, «amb l'encert del títol de “llengua catalana”, que ve a tancar la boca i tal vegada a obrir els ulls dels inefables illencs que fins ara repetien la ingènua, per no dir analfabeta, fórmula de “Parlam mallorquí, però no català”».²³

La realització dels primers cursos de català posà en evidència la manca de textos per a l'ensenyament de la llengua. Per cobrir aquest buit l'OCB publicà el 1964 una selecció de poemes de Maria Antònia Salvà «per a lectura, dictat, i recitació en el curs elemental de llengua i cultura», a cura de Francesc de B. Moll.²⁴

Els contactes entre alguns grups de mestres de Mallorca i Menorca amb la Institució Rosa Sensat de Catalunya, que s'intensificaren amb l'assistència de mestres mallorquins i menorquins a les dues primeres Escoles d'Estiu de Barcelona els anys 1966 i 1967, propiciaren la realització de la primera Escola d'Estiu a Palma el 1968. Entre els organitzadors d'aquesta primera Escola d'Estiu hi figuren persones com Rosa Amengual, M. Antònia Pujol, Ramon Prats, Ramon Oró, Mateu González i Jaume Bonet, molts d'ells lligats també a l'escoltisme i al Col·legi Pius XII. Amb l'assessorament de l'Associació de Mestres Rossa Sensat i amb una participació especialment activa de Marta Mata, la primera Escola d'Estiu de Mallorca arreplega als locals del Col·legi Lluís Vives un bon grapat de mestres i altres professionals de l'ensenyament. D'acord amb el testimoni de Ramon Oró, es va fer al Lluís Vives i no al Pius XII a perquè el Lluís Vives i el seu director eren poc sospitosos entre les autoritats de la dictadura. Les Escoles d'Estiu, que en aquesta primera etapa continuaren ininterrompudament fins a 1971, foren l'experiència més important de formació de mestres que es produïa a Mallorca des d'abans de la guerra.²⁵ Aquests aplecs de mestres i altres educadors esdevenien un espai que contrastava amb la rutina, el conservadorisme i la manca de llibertats que caracteritzava l'ensenyament i la societat de l'època. El català era la llengua habitual de les activitats i es tractaven temes que eren poc freqüents a les escoles de magisteri, i que incloïen informació sobre mètodes i tècniques renovadores i la inclusió de continguts referits a la història i a la cultura catalana i a l'entorn geogràfic i social més proper. A més, els encontres possibilitaven que els mestres

23. MOLL, F. DE B., «Resum de l'actualitat cultural en vernacle a les Balears», *Lluc*, núm. 573 (desembre de 1968), p. 19-20.

24. SALVÀ, M. A., *Selecció de poemes par a lectura, dictat i recitació en el curs elemental de llengua i cultura*, pròleg de F. B. Moll, Palma, OCB, 1964.

25. BASSA, R., «Les Escoles d'Estiu a Mallorca (1968-1977)», *Comunicacions de les II Jornades d'Història de l'Educació en els Països Catalans*, Palma, Departament de Pedagogia de la Universitat de les Illes Balears, 1978, p. 112-117; BASSA, R., «Un moviment de renovació pedagògica: les Escoles d'Estiu a Mallorca (1968-1996)», *L'Arc: quadern informatiu de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears*, núm. 5 (1998), p. 50-56; BASSA, R.; OLIVER, M. F., *Les Escoles d'Estiu a Mallorca (1968-1996)*, Palma, Ferran Sintès Editor, 1997.

poguessin tractar en llibertat els problemes educatius i professionals propiciant la posada en comú d'idees crítiques amb els models educatius del franquisme i amb les carències que es patien. En aquesta primera etapa les Escoles d'Estiu de Mallorca varen dur el nom de la poetessa i professora mallorquina Cèlia Viñas (1915-1954), molt amiga de Marta Mata i filla del que va ser catedràtic de Pedagogia de l'Escola Normal a l'època republicana, Gabriel Viñas, que va ser depurat i expulsat de la càtedra, acusat entre altres coses d'explicar als seus alumnes les idees de Rousseau.²⁶

Les trobades estiuenques propiciaren també l'organització d'encontres durant l'hivern que serviren per ampliar la formació i intercanviar informació sobre les experiències de renovació a les escoles. Entre 1972 i 1974 es va interrompre la realització de les Escoles d'Estiu, possiblement, entre altres motius, a causa del fet que l'aplicació de la reforma educativa de 1970 imposava als mestres cursos oficials d'actualització per adequar-se a les exigències i les noves orientacions.

El 1968, al mateix temps que s'iniciaven les Escoles d'Estiu, l'Obra Social de la Caixa de Balears reprenia la tradició iniciada abans de la guerra organitzant colònies d'estiu per a nins i nines a la residència de Can Tàpera de Mallorca. Aquestes colònies, encarregades a monitors que en la majoria dels casos provenien de l'escoltisme, suposaven una alternativa a les activitats de temps lliure organitzades per les organitzacions juvenils oficials. Les colònies d'estiu que es varen organitzar aquells anys constituïren una nova forma d'educació del lleure menys regulada que l'escoltisme i amb possibilitat de més abast social. Per aquella època es feia evident la necessitat d'una educació del lleure que, encara que exigís menys compromís, pogués ser més massiva i arribés a sectors socials i col·lectius diferents dels que tradicionalment havia mobilitzat l'escoltisme. Aquestes colònies foren les primeres passes en el desenvolupament de tot el moviment de grups d'esplai que proliferarien posteriorment. Els anys següents foren diverses les institucions que organitzaren colònies d'estiu. A més de la Caixa, feren colònies la companyia elèctrica GESA, la Comissió d'Infància i Adolescència del Bisbat de Mallorca i el Grup Jovent de Pollença; a Menorca, el Centre d'Acció Catòlica de Maó, i a Eivissa, Càritas Diocesana, entre altres grups i associacions.²⁷

26. JANER MANILA, G., «L'Escola Normal de la postguerra», *L'Arc: quadern informatiu de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears*, vol. 5 (1998), p. 33-37.

27. SUREDA GARCIA, B.; COMAS RUBÍ, F., «La transición en los modelos de la pedagogía del ocio a finales del franquismo a través de fuentes fotográficas: las colonias de verano de Can Tàpera en Baleares», *Revista Lusófona de Educação*, núm. 25 (2013), p. 159-176.

A finals dels seixanta i primers setanta alguns mestres públics intentaren, amb poques ajudes, transformar la pràctica de les seves escoles. Un exemple d'aquestes experiències la tenim en l'aplicació del mètode Freinet que va fer el mestre Jaume Albertí a la seva escola unitària de Deià des del curs 1972-1973. Les activitats d'Albertí contribuïren a difondre entre els mestres mallorquins els mètodes i les idees d'aquest pedagog francès, que ja era conegut a les illes a l'època de la Segona República i que representava no tan sols el compromís amb la pedagogia activa sinó també amb una educació compromesa socialment.²⁸

El 1974 es crea el Secretariat Pedagògic de l'Obra Cultural Balear, que es mostra especialment actiu organitzant cursos i seminaris de formació per a mestres i participant en trobades estatals de grups de renovació educativa. El 1975 el Secretariat Pedagògic es fa càrrec de reprendre l'organització de l'Escola d'Estiu, en la qual col·laboren també l'Escola de Magisteri i el Col·legi de Llicenciats. En aquests anys sovintegen les declaracions de col·lectius diversos a favor d'un canvi educatiu i de la democratització de l'ensenyament.

L'aprovació de la Llei general d'educació de 1970 incloïa algunes referències molt generals a l'atenció de les peculiaritats regionals i a l'ensenyament de les llengües natives. Aquestes possibilitats, malgrat que no va tenir un desenvolupament concret fins el 1975, obriren la porta a una tolerància més gran cap a les activitats d'ensenyament del català als centres escolars, incrementaren el nombre de professors que es preocuparen per la seva formació en llengua catalana i incitaren al debat amb relació als temes de la didàctica de la llengua. Els anys posteriors a l'aprovació de la llei es va incrementar el nombre de centres escolars públics i privats que de forma oberta introduïren el català com a assignatura optativa. A Menorca es creà, l'agost de 1973, una delegació de l'Obra Cultural Balear que entre altres activitats organitzà cursos de català per als mestres.

El juliol de 1975 es publicava un decret regulant la incorporació de les llengües no oficials en el currículum de preescolar i d'Educació General Bàsica. Aquest decret, aparegut pocs mesos abans de la mort del dictador general Franco, i que no aportava gaire cosa més que aixecar la prohibició d'ensenyar el català a les escoles, acabava amb més de dos segles d'exclusió oficial de la nostra llengua als centres d'ensenyament, que a les Balears ni tan sols havia tingut l'excepció que a Catalunya suposà el decret de bilingüisme de la Segona República. La nova norma va permetre legalitzar les activitats de l'Escola Mata de Jonc de Palma, creada en un règim de cooperativa i primera que, des del curs 1974-1975, impartí tot l'ensenyament exclusivament en català.

28. ALBERTÍ, J., *Expressió escrita i creativitat infantil. Una experiència escolar a Mallorca*, Palma, Ed. Cort, 1979.

Malgrat tot, testimonis d'una escola encara molt conservadora

L'atenció a aquestes mostres de canvi, del fet que algunes coses es movien i evolucionaven, no ens ha de fer perdre de vista que en aquests anys la quotidianitat de l'escola era encara, en molts de casos, d'un tradicionalisme que poc havia evolucionat. Com a exemple podem presentar el testimoni d'una persona que va ser alumne d'un col·legi públic d'una barriada de Palma a principis dels anys setanta:

Me gustaría poder narrar cómo era el día a día en aquel colegio de mi infancia en el año en que se hizo la foto.²⁹ Son recuerdos, seguramente matizados por el tiempo y quizás algo fuera de contexto, pero son hechos reales, que quedaron en mi memoria y que marcaron mi educación escolar. Cada mañana formábamos en el patio del colegio, como si de una compañía de legionarios se tratara, con órdenes que daban los maestros de «cubrirse», «derecha», «izquierda», «firmes», hasta conseguir unas muy bien alineadas filas de niños (las niñas no estaban allí, sino al otro lado del muro que dividía la escuela en dos) aterrados de frío y escuchando las canciones que sonaban por los altavoces. *Cara al Sol, Isabel y Fernando* y otras magníficas obras musicales debían ser cantadas por nosotros bajo la vigilante mirada de los maestros mientras se izaba la bandera española (la del águila, claro). Después venían las clases, siempre en la misma aula del curso que tocara, con un maestro aburrido que fumaba todo el día y cuya clase consistía, generalmente, en decir «Abrir el libro (el único libro) por la página...», y así pasaba media clase, la otra media hacía preguntas aleatorias sobre lo que se suponía habíamos leído y ponía alguna nota si lo hacías bien y, en el caso de que se hiciera muy mal, algún golpe con la regla.

Aquesta combinació entre introducció de novetats i adaptacions a les noves necessitats econòmiques amb elements tradicionals la trobem en un altre testimoni referit a finals dels anys seixanta, en una escola femenina:

De l'any 1958 fins al 1967 vaig anar a l'escola de La Presentació que estava al carrer de Monti-Sion de Ciutat. Era una escola de monges, concretament de les Germanes Missioneres dels Sagrats Cors de Jesús i de Maria. [...] L'educació que vaig rebre era totalment religiosa per damunt de qualsevol altra cosa, només de nines, ja que els nins hi anaven domés fins els 7 anys. Per suposat havíem de dur uniforme, en teníem 3, el d'estiu, el d'hivern i el de gala, a part també d'un *babero*. Tot i això varen ser unes monges molt innovadores, ja que varen implantar un nou batxiller, una mescla de batxillerat i formació professional, ja que a part de les assignatures normals, diguem, matemàtiques,

29. El testimoni és d'Àngel García Sanz i forma part dels materials que vaig replegar per a l'exposició «Imatges i records. L'escola que vàrem viure a les darreres dècades del Franquisme», un taller de memòria de l'assignatura L'educació al segle XXI. Universitat Oberta de Majors (UOM) Universitat de les Illes Balears Curs 2021-2022. El text fa referència a una fotografia escolar que complementava el text.

llenguatge, física i química etc., també ens ensenyaven mecanografia i comptabilitat, s'anomenava «Bachillerato Laboral Administrativo». Per contra de les meves amigues que anaven a l'escola pública, mai vàrem cantar el «Cara al Sol», no ens varen xerrar mai de política, ara això sí, resar i molt, i quan hi havia alguna celebració havíem d'anar a Missa i combregar, en dejú del dia abans a costa de caure acubada, moltes vegades.³⁰

Un altre testimoni també ben interessant per conèixer l'escola de finals del franquisme és el que ens aporta Miquel Puigserver Galmés sobre una escola pública de Palma:

De l'escola Graduada, em ve a la memòria d'una infància feliç, el meu mestre va ser Don Antoni Martorell, un gran educador, ens tractava com a fills i ens ensenyava a llegir, escriure, sumar i restar. Durant l'hora del pati, moltes vegades jugàvem amb una baldufa o al «pilla, pillà». Dins la classe, hi havia un retrat del «Generalísimo» Franco, el primer que fèiem en entrar a l'aula, era resar el Parnostre. L'idioma que utilitzava el mestre per ensenyar era el castellà, de l'escola de les monges crec que usàvem el mallorquí, ja que érem petits i encara no escrivíem.

No me'n record del nom de cap llibre que havíem fet servir en aquests anys, el que em record és que hi havia una Bíblia i de tant en tant es llegia. Al matí ens donaven de berenar, un mestre en una olla gran al pati posava aigua i una pols blanca que ens deia que era llet. De la Graduada, no se m'oblida que l'aula del primer pis, la mestra donya Joana tenia un piano, moltes vegades l'escoltàvem, no podíem pujar a tocar-ho, ja que era per la classe dels nins més petits. La meva padrina aquells anys era la netejadora de l'escola, la meva mare de vegades l'ajudava, com anava amb ella, em pujava a la classe del piano i tocava les tecles, eren ocasions divertides i alegres. Un moment que no se m'oblida és que un any a l'escola Graduada vaig tenir un mestre nou, vingut de la península, anomenat Don Mariano, era molt diferent del nostre mestre Don Antoni. Aquest Don Mariano, de tant en tant ens pegava amb una regla a la mà, no crec que fos per portar-nos malament, sinó perquè ens obligava a aprendre a base de copets si no sabíem el que ens ensenyava. Ens feia fer dibuixos, això m'agradava, m'anava bé a fer-los, ell, després posava el nostre nom, no ens deixava posar-ho nosaltres ja que deia que ell tenia una lletra llegible, la ràbia que em donava, no era per no escriure el meu nom, el disgust era perquè ell escrivia el meu cognom Puigserver amb una c, em deia que el meu cognom s'escriu Puigserver. Sort que només el vaig tenir un any i vaig tornar a la classe amb el meu gran mestre Don Antoni Martorell. Van passar els anys, i arribar l'edat de canviar de col·legi i començar el batxiller. Van ser uns feliços anys de la meua etapa infantil.³¹

30. Testimoni de Bienvenida Aguió Aguiló. *Ibidem*.

31. *Ibidem*.

Com es pot veure, una modernització molts cops més tècnica que ideològica, una forta presència encara de la religió catòlica i d'elements simbòlics del règim franquista, especialment a l'escola pública, ensenyaments tradicionals i pervivència dels càstigs físics, marginació del català i imposició del castellà eren característiques d'aquella escola que alguns maldaven per modernitzar i transformar.